

CEMİL MERİÇ METİNLERİNE DİJİTAL BİR BAKIŞIN YÖNTEMSEL ÇERÇEVESİ

Selçuk Atay

I. Edebî Sezgi, Yorum ve Ölçülebilirlik Üzerine

Edebiyat araştırmalarının “edebiyat tarihi” gibi somut sahası dışında kalan çalışma alanları uzun süre boyunca araştırmacının entelektüel birikimi ve sezgilerine dayalı yorumlarla ilerlemiştir. Bir metni anlama ve edebî anlamda nasıllığını kavrama çabası çoğu zaman araştırmacının kavrayış gücü ve metinle kurduğu hermenötik ilişki üzerinden değerlendirilmiştir. Bu durum düşünce yoğunluğu yüksek olan yazarlar söz konusu olduğunda daha belirgin olmaktadır. Böylesi bir durumda sanatkâr ve yazarın birikiminin araştırmacısının birikiminden çok fazla olması, metni anlamlandırırken araştırmacının farkında dahi olmadan aşırı yoruma düşmesine neden olmaktadır. Cemil Meriç gibi kavramları merkeze alarak yazan, yazılarında polemik gücü yüksek ve disiplinler arası bir çerçeve kuran yazarların eserlerini aynı hermenötik çerçevede değerlendirilip yorumlanmaktadır. Ancak böylesi bir durumda edebî ve düşünsel sezginin öznel bir yeti mi yoksa metnin içinde tekrar eden, ölçülebilir ve haritalandırılabilir örüntülere mi dayandığına dair metodolojik bir sorunun ortaya çıktığı görülmektedir.

Anlaşılacağı üzere ortaya çıkan sorun teknik bir tercihi değil, edebiyat çalışmalarının epistemolojik sınırlarını ilgilendirmektedir. Zira buradaki sezgi çoğu zaman ustalık veya derin okuma gibi kavramlarla ilişkilendirilse de bu sezginin hangi metinsel göstergelerden beslendiği açık bir şekilde ele alınmamaktadır. Bir araştırmacı, metinde bulunduğunu söylediği kavramları ve bu kavramların alt ilişkilerini, temaları ve bu temaların anlamsal ilişkilerini, hatta metindeki retorik gerilimi elbette sezgisel olarak fark edebilir. Ancak bu fark edişin dayandığı dilsel veya yapısal örüntüler çoğu zaman somut bir şekilde görünür kılınmamaktadır. O zaman uzmanlık veya entelektüel tecrübeye dayanan sezgisel fark ediş doğrulanabilir, tekrar uygulanabilir

veya aktarılabılır şekilde; kısacası akademik bir hassasiyete dayanmıyor demektir ki böyle bir durumda yapılması arzu edilenin aksine yorumun ardındaki metin örtük bir şekilde kalmaya devam etmektedir.

Dikkat çekilen sorunun önemi, özellikle yirminci yüzyıl Türk düşünce ve edebî hayatı söz konusu olduğunda daha fazla önem kazanmaktadır. Çünkü bu asır hem ideolojik kırılmaların hem de kavramsal yoğunlaşmaların belirgin olduğu bir entelektüel iklim üretmiştir. Cemil Meriç'in eserleri de bu iklim içinde hem polemikçi hem de sistem kurucu bir zihinsel hareketi temsil eder. Onun metinlerinde “medeniyet”, “irfan”, “Doğu”, “Batı”, “aydın”, “kültür” gibi kavramlar tematik bazı unsurlar olmanın çok ötesindedir. Her şeyden öte bu kavramların birbirleriyle kurdukları ilişkiler metnin fikrî topografyasını belirler.

Geleneksel edebiyat araştırmaları, dikkat çekilen ilişkileri çoğunlukla tematik olarak çözümleme veya ideolojik argümanlarla belirli bir alana konumlandırma üzerinden ele almıştır. Oysa kavramların metin içindeki dağılımı, eş-oluşum sıklığı ve ağ yapısı gibi nicel göstergeler sistematik biçimde incelenmemiştir. Bir kavramın, sanatkarın veya düşünce adamının metinlerinde tuttuğu merkezîlik o kavramın yalnızca belirli tekrarlarla kullanılmasyla değil, diğer kavramlarla kurduğu ilişkilerin yoğunluğuyla belirlenir. Dolayısıyla “kavramsal yapı” bir yazarın metinlerindeki kavramların kullanılmış olmasından çok o kavramların nasıl konumlandığı, hangi düğümler etrafında yoğunlaştığı veya hangi eksenlerle gerilim ürettiği gibi alanlarla ilgilenir.

Tam bu noktada dijital sosyal bilimler ve metin madenciliği yöntemleri edebiyat ve düşünce araştırmalarına yeni bir imkân sunmaktadır. Bu yöntemlerin en belirgin tarafı metni bir anlam alanı olarak kabul etmekle beraber metni aynı zamanda bir veri üretim alanı olarak ele almasıdır. Sözcük sıklığı, eş-oluşum ilişkileri, kavram ağları ve tematik kümelenmeler gibi nicel göstergelerin, diğer bir deyişle metnin yüzeysel düzeyinde -görece dağınık görülen unsurlar arasında- yapısal ilişkiler kurmayı mümkün kılmaktadır. Buradaki amaç yorumu ortadan kaldırmaktan çok yorumun dayanması gereken metin verisini/örüntüsünü görünür hâle getirmektir. Dolayısıyla yukarıda işaret edilen sezgisel yorum, yeni yöntemlerin imkânlarıyla beraber analiz edilmekte ve somut verilere dayanmaktadır. Örneğin sözcük sıklık analizi, metnin kavramsal yoğunluk noktalarını belirler; eş-oluşum analizi, kavramların hangi bağlamlarda birlikte anlam ürettiğini ortaya koyar; ağ analizi, kavramlar arasındaki ilişkileri görselleştirerek merkezî kümelenmeleri ve yapısal boşlukları tespit etmeyi mümkün kılar. Burada belirtilmelidir ki bu tür analizler metni yalnızca sayısal veya görsel birtakım araçlar hâline indirgememekte; aksine metnin yapısal boyutunu açığa çıkarmaktadır. Daha açık bir ifadeyle araştırmacının sezgisel olarak fark ettiği pek çok husus nicel göstergelerle desteklenebilir ya da yanlışlığı somut bir şekilde gösterilebilir.

Nicel verinin araştırmacı ile olan ilişkisi bu noktada daha çok anlam kazanmaktadır. Zira nicel veri anlam üreten değil metindeki anlam ve yapı örüntülerini tespit etmek isteyen bir dijital yaklaşımın sonucudur. Ortaya çıkan nicel veri; parametre seçimi, metnin dijitalleşme süreci ve ön inceleme adımları gibi inceleme öncesine ait pek çok hususta araştırmacıyı sorumlu tuttuğu gibi nicel verinin ortaya çıkmasından sonraki analiz adımlarından da araştırmacı sorumludur. Dolayısıyla edebî ve düşünsel metin araştırmalarında kullanılacak olan yöntemler nesnel oluşundan evvel şeffaflık, yeniden kullanılabilirlik ve doğrulanabilirlik gibi bilimsel geçerliliği artırma iddiasında olmaktadır.

Bu bağlamda Cemil Meriç'in eserleri dijital sosyal bilimlerin sunduğu imkânları tartışmak için verimli bir zemin sunmaktadır. Kastedilen zemin Cemil Meriç'le ilgili nicel verileri üretmekten ziyade onun eserlerini incelemek için metodolojik bir çerçeve önermektedir. Kavram haritaları ve semantik sözlükler gibi araçlar, edebî yönü de kuvvetli olan bir düşünürün kavramsal dünyasını yeniden yapılandırmada kullanılacak yöntemler olarak değerlendirebilir. Öte yandan dijital yöntemlerin edebiyat araştırmalarına dâhil edilmesi geleneksel kopuşu veya keskin bir kırılmayı değil yöntem çeşitliliğini ifade etmektedir. Şüphesiz yorum geleneği varlığını sürdürecektir; ancak bu yöntemlerle birlikte yorum, somutlaşmış metinsel örüntülerle birlikte yeni bir yön çizecektir. Edebî sezgiyi ölçülebilir kılma çabası dayanakları çoğalmış ve tartışmaya açılmış bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Zira bir metnin kavramsal/kurgusal yapısı görünür hâle getirildiğinde düşünce daha bilinçli biçimde yeniden kurulacaktır.

II. Dijital Sosyal Bilimler ve Paradigma Değişimi

Bilindiği üzere edebiyat araştırmaları bir sanat metnini anlama ve anlamlandırma esasına göre hareket etmekte ve bu eylemi *yakın okuma* olarak adlandırmaktadır. Metnin dile ilişkin tüm ayrıntılarını keşfetmeyi, bilinçli veya bilinçsiz yapılan anlam kaymalarına vb. dikkat etmeyi içine alan bu kavram hâlâ vazgeçilmez olsa da dijital çağla birlikte metinle kurulan ilişkiye *uzak okuma* şeklinde literatüre giren yeni bir boyut eklenmiştir. Eserin veya sanatkârın külliyatını bütüncül olarak görmeyi, eserler arasında var olan örüntüleri görünür kılmayı esas alan bu kavram metindeki ayrıntıları, fark edilmeyen ağ ilişkilerini vb. aydınlatmayı hedeflemektedir. Metne dair buradaki iki inceleme yöntemi arasındaki fark, tekniğe değil epistemolojiye dairdir. Yani her ikisi de teknik itibarıyla anlama dair bir bakışın ürünüdür. Fakat yakın okuma anlamının nerede olduğunu ve nasıl ortaya çıktığını incelerken uzak okuma, söz konusu anlamların (basitçe) nasıl dağıldığını incelemektedir. Dolayısıyla bir edebî metinde estetik tamlık yakın okumanın aradığı hususken uzak okuma bu estetiğin bir bütün olan eserde nasıl veri kümesi olarak göründüğünü merak etmektedir. Ancak hatırdan uzak tutulmaması gereken asıl husus eserin veri hâline getirildiğinde anlamın ortadan kalkmadığı, yalnızca yapının görünür kılındığıdır.

İfadeye çalışıldığı şekliyle sosyal bilimlerde inceleme yöntemine dair değişim de tam olarak burada başlamaktadır. Buna göre metin yalnızca (sezgiye dayansın veya dayanmasın) yorumlanacak bir inceleme nesnesi değildir, o aynı zamanda ölçülebilir ve organik bir yapıdır. Sözcük sıklığı, dağılım grafiği ve eş-oluşum ağı gibi veriler ise metnin sezgisel olarak fark edilen yönlerini dijital (sayısal) bir düzleme taşır. Böylelikle sezginin doğruluk ve yanlışlığı, entelektüel birikimin ölçülemez ve denetlenemez kurgusunun yanı sıra akademik bir disiplinin ölçülebilir denetimi altına girmiş olur.

Burada dikkat çekilen iki kavram üzerinde durmak gerekmektedir. Bu kavramlardan ilki olan “ölçülebilirlik” tekrar edilen örüntülerin tespit edilmesi anlamına gelmektedir. Bir kavramın/ifadenin metinde hangi sıklık veya bağlamlarda geçtiğini tespit etmek, o kavramın/ifadenin fikrî plandaki ağırlığına dair nesnel bir gösterge sunar. Gösterge, nesnenin yerine geçse de yorumun yerine geçemez. Dolayısıyla ölçülebilirlik metnin anlam alanlarının da görünür kılınmasına yardım etmektedir. İkinci kavram ise “şeffaflık”tır. Geleneksel yorumda çoğu zaman araştırmacının zihinsel sürecini görmek mümkün değildir. Araştırmacı ulaştığı sonuçları hangi aşamalardan geçerek bulduğunu okuyucuya sunmaz, bunun yerine sonuçları gösterir ve metinden alıntılarla bunu kanıtlamaya çalışır. Dijital yöntemler ise işlem basamaklarının hepsini ayrıntılı bir şekilde göstermektedir. Veri temizliği, normalizasyon, parametre seçimi, lemmatizasyonun nasıl yapıldığı ve çalıştırılan kodlar gibi araştırmacının yaptığı tüm işlem basamakları tartışmaya açık bir şekilde okuyucuya/değerlendiriciye sunulmaktadır. Üstelik bu sayede yöntem yeniden üretilebilen veya aktarılabilen bir yapıya dönüşmektedir. Bu sayede yöntem bireysel sezgiden çıkıp kolektif olarak denetlenen bir araştırmaya evrilmektedir.

Bir diğer yandan geleneksel yöntemler ile dijital yöntemler arasındaki farklılığın, birinin yerine ötekinin ikame edilmesi anlamına gelmediği ifade edilmelidir. Tam aksine yakın okuma varlığını sürdürürken ona eklemenecek olan uzak okuma, yorumun veri temelli gözlemlerle desteklenmesi anlamına gelmektedir ki araştırmacının kendi sezgisini doğrulama/sorgulama imkânı da böylelikle doğmuş olmaktadır. Bir tür öz denetim olarak da adlandırılabilir olan bu yöntem birlikteliği, eseri estetik bir deneyimden çıkarıp analiz edilebilir bir yapı hâline getirdiğinde okur ve araştırmacı arasındaki mesafe de sistemli bir şekilde yeniden kurulmuş olacaktır.

Türk edebiyatı ve düşünce hayatı üzerine yapılan çalışmalarda söz konusu dönüşümün oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sahadaki çalışmalar daha çok tematik inceleme, ideolojik çözümleme yahut metin merkezli sezgisel yorumlar çerçevesinde kalmaktadır. Oysa Türk düşünce tarihinin kavramsal yoğunluğu ve Türk edebiyatının imgesel derinliği dijital yöntemler için son derece elverişli bir alan sunmaktadır. Özellikle kavram merkezli yazılar yazan sanatkar ve düşünürlerde metnin yapısının haritalandırılması, entelektüel tarih yazımında yeni bir boyut ortaya koyabilir. Elbette Türkçenin sondan

eklemeli yapısı ve yazarların dili işleme tercihleri, çok anlamlılık gibi hususlar analiz sonuçlarını doğrudan etkileyecek ve karmaşıklştırabilecektir. Ancak dilin özelliklerini dikkate alan bilinçli yönelimler geliştirilerek aşılabilir bu sorunlardan sonra günümüze kadar dikkatlerden kaçmış pek çok husus aydınlatılmış olacaktır.

III. Kavramsal Yapı Olarak Metin

Hangi medeniyet dairesinden bakılırsa bakılsın “kavram”, tarihsel ve fikrî deneyimin yoğunlaştığı semantik bir düğüm noktasıdır. Söz konusu deneyim, geçmişte bugüne taşırken geleceğin inşasında da mühim bir rol oynar. Reinhart Koselleck’ten (2009) hareketle söylenecek olursa kavramlar tarih içinde anlam katmanları biriktirir ve bu katmalar metinlerde izlenebilir. Bu ise onu çift yönlü semantik bir alan hâline getirir. Cemil Meriç’in metinleri de bu anlamda kavram merkezli metinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Onda “medeniyet”, “irfan”, “Doğu”, “Batı”, “kültür”, “aydın” gibi sözcükler tematik birer başlık olmaktan ziyade geçmişten beslenen gelecek tasavvurunun kavramlarıdır. Bu kavramların metindeki dağılımı, bir araya geliş biçimleri veya kurdukları karşıtlık ilişkileri Meriç’in düşüncesinin kavramsal yapısını oluşturur.

Kavramsal yapı, bir yazarın metninde hangi kavramların merkezî olduğunu ve hangilerinin ise bu merkez etrafında kümelenildiğini gösteren düzenektir. Böylesi bir ifade anlamın sözcükte değil sözcüklerin ilişkilerinde ortaya çıktığını savunan yapısalcı yaklaşımı hatıra getirmektedir. Burada değinilen ilişki, elbette dinamik bir ilişkidir. Örneğin Şerif Mardin’de kavram, ideolojik ve entelektüel yönelimi ifade eder. Dolayısıyla onun metinlerinde kavram yoğunluğu yalnız dilsel değil aynı zamanda düşünce tarihine dair önemli veriler içerir. Nurettin Topçu’da kavram aynı zamanda ahlaki bir tercihtir. Topçu, kültür ve medeniyeti normatif olarak ele alır ve bu anlamda Cemil Meriç’tin “irfan” kavramına yüklediği anlama yaklaşır. Buradaki değer yükü, eş-oluşum analiziyle incelenebilir.

Zikredilen düşünürlerin eserlerindeki kavram yükü düşünüldüğünde ele alınması gereken veri setinin ne denli büyük ölçekli olduğu görülmektedir. Franco Moretti’nin (2006) büyük ölçekli örüntülerin uzak okuma ile anlaşılabilirliğini savunması bu yüzdendir. Bir metnin pasajları tek tek ele alındığında sezilen yoğunluk, bütün metin boyunca dağılım grafiğiyle ölçülebilir. Böylece bir kavramın merkezî olup olmadığı, başka kavramlarla olan ilişkisi ve bu ilişkinin yoğunluğu ağ içindeki konumuyla belirlenmiş olur. Gadamer’in (2009) yorumu dair söylediği tarihsel perspektifi korumak şartıyla nicel verinin ortaya konması ve yorumun da bu verinin üzerine inşa edilmesi daha sağlıklı bir yol olacaktır. Anlamın hareket alanı nicel olarak ortaya çıkarıldığında yorum bu alanın derinliğini daha isabetli bir şekilde gösterir. Bu çerçevede kavram analizi leksik dağılım, ilişkisel ağ ve bağlamsal değer yükü olmak üzere üç düzeyde ele alınabilir. Dijital yöntemler ilk iki düzeyde araştırmacıya yardımcı olurken verileri sağlam bir şekilde ortaya çıkarır. Üçüncü düzey ise bu verilerin üzerine inşa edilen, entelektüel tecrübe ve uzmanlığın ürünü olarak ortaya çıkar.

IV. Cemil Meriç Üzerinde Dijital Metin Analizi İmkânları

Kavramsal yapı yaklaşımı; metni “sayısal” olarak temsil edilebilir, bir “yapı” şeklinde kavramayı gerektirir. Bu temsil süreci veri üretimi, veri işleme ve analitik modelleme olarak üç ana aşamada ilerler. Ancak hatırlatılmalıdır ki her aşama bir kuramsal tercihler silsilesi içerir.

Dijital metin analizi yapabilmek için atılması gereken ilk adım metnin güvenilir dijital formata dönüştürülmesidir. OCR (*Optical Character Recognition*) çıktıları ham veri üretir; ancak bu veri doğrudan analiz edilemez. OCR yapılmış metin txt formatında olmalı; satır sonu bölünmeleri, karakter hataları, dipnot kalıntıları ve sayfa başlıkları gibi metne ait olmayan hususlar temizlenmelidir. Üstelik bu işlemler teknik bir temizlik olarak görülmemeli, bu temizliğin, metnin hangi versiyonunun esas alınacağına dair filolojik bir tercih olduğu unutulmamalıdır. Bu noktada Jerome McGann’ın (1991) metnin “metinsel durum”una ilişkin uyarısı önemlidir: Buna göre her metin, belirli bir basım ve editoryal tercihin ürünüdür. Sayısallaştırma olarak ifade edilen süreç yalnızca bu tercihi görünür kılar. Dolayısıyla analiz edilen veri belirli bir metinsel versiyondur. Ardından gelecek olan normalizasyon aşamasında eklemeli yapıya sahip Türkçenin özellikleri dikkate alınmalıdır. Bu aşama ile birlikte *lemmatizasyon* (kelimenin sözlük formuna indirgenmesi) yapılmadan frekans analizi yanıltıcı olabilir. “Medeniyet”, “medeni”, “medeniyetin”, “medeniyete” gibi biçimler aynı kavramsal düğüm altında toplanmalıdır. Buraya kadar yapılacak olan işlem basamakları için Türkçe doğal dil işleme literatüründe bu konuda çeşitli araçlar geliştirilmiştir.

İkinci aşama sözcük sıklıklarının ve dağılımının incelenmesidir (leksik dağılım). Basit frekans listeleri, metnin en görünür kavramlarını ortaya koyar fakat burada daha önemlisinin dağılım grafiği olduğu hatırlanmalıdır. Dağılım grafiği bir kavramın metnin hangi bölümlerinde yoğunlaştığını, düşünsel akışın hangi noktalarda düğümlendiğini gösterir. Matthew L. Jockers (2013), makro-analitik yaklaşımında kelime frekanslarının büyük ölçekli eğilimleri ortaya koyduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım, sezgisel olarak merkezde olduğu düşünülen kavramların gerçekten merkezde olup olmadığını test etmeye imkân tanır.

Üçüncü aşama olan eş-oluşum analizi belirli bir pencere genişliğinin içinden birlikte geçen kelimeleri (*topic modeling*) tespit eder. Bu yöntem, kavramın bağlamsal alanını sayısal olarak görünür kılmaktadır. Örneğin “medeniyet” kavramının “Batı”, “teknik”, “ahlâk” veya “irfan” ile hangi sıklıkta birlikte geçtiği, Meriç’in medeniyet anlayışının yönelimini gösterebilir. Anlaşılacağı üzere bu yaklaşım, semantik alan kuramının dijital karşılığıdır. Bu aşamada ağ (*graf*) teorisi devreye girer. Kavramlar düğüm (*node*), eş-oluşumlar ise bağ (*edge*) olarak temsil edilir ve ağ içindeki derece merkezîliği (*degree centrality*) ve aracı merkezîlik (*betweenness centrality*) gibi ölçütler, hangi kavramların yapısal olarak kritik rol oynadığını ortaya koyar. Buradaki modelleme yaklaşımı Moretti’nin grafiksel temsil önerileriyle uyumludur.

Tematik kümelenmeler yöntemin dördüncü aşamasını oluşturmaktadır. *Latent Dirichlet Allocation* (LDA) gibi algoritmalar, metindeki gizli tematik kümeleri olasılıksal olarak tespit eder (Blei, Ng & Jordan, 2003). Bu yöntem, araştırmacının önceden belirlediği kavramlardan bağımsız olarak metnin kendi iç yapısına dayalı kümeler üretir. Ancak konu modellemesinin yoruma dayalı sezgisel bir dikkat gerektirdiği unutulmamalıdır. Zira konu modellemesi, nihai anlam üretmek yerine tematik eğilimleri keşfetme aracıdır. Buradaki analizlerin çıktıları bir araya getirildiğinde kavram haritası oluşturulabilir. Zira harita artık yapısal modeldir.

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus nicel analizin indirgeme riskini taşıdığıdır. Her şeyden evvel araştırmacının parametre seçimi sonuçları doğrudan etkilemektedir. Türkçede çok anlamlılık ve mecaz kullanımı otomatik analizleri zorlaştırırken kavram ile kelimenin bire bir örtüşmediği durumlar hayli fazladır. Yani aynı kavram farklı sözcüklerle ifade edilebilmektedir. Bu nedenle dijital analiz, hermenötik müdahale ile birlikte yürütülmelidir.

V. Cemil Meriç Külliyatına Dijital Perspektiften Bakış: Yapısal İmkânlar

Cemil Meriç'in eserleri tür, dönem ve söylem düzeyi bakımından çeşitlilik gösterir. Deneme, düşünce yazısı, polemik, günlük ve çeviri ön sözleri gibi farklı metin tipleri, dilsel ve kavramsal yoğunluk açısından homojen değildir. Bu çeşitlilik, dijital metin analizi açısından bir sınırlılık değil; karşılaştırmalı inceleme imkânı sunan bir veri alanıdır. Külliyatın dijital olarak incelenmesi metin içi analiz ve metinler arası analiz olmak üzere iki düzlemde ele alınabilir.

Metin içi incelemede her bir eser kendi içinde kavramsal yoğunluk bakımından analiz edilebileceği iddiasından hareket eder. Sözcük sıklıkları, eş-oluşum ağları ve kavram merkezliği ölçümleri, metnin iç yapısına dair nicel göstergeler üretir. Bu göstergeler, düşünsel eksenin hangi kavramlar etrafında kurulduğunu belirlemeye yardımcı olur. Bu aşamada amaç, belirli kavramların “önemli” olduğunu ilan etmek değil metin içindeki yapısal konumlarını tespit etmektir. Frekans, dağılım ve ağ merkezliği gibi ölçütler birlikte değerlendirilmelidir. Böylece kavramsal görünürlük ile yapısal işlev arasındaki fark gözetilebilir.

Külliyat düzeyinde yapılacak analiz ise eserler arasındaki kavramsal süreklilik ve değişimleri inceleme imkânı sağlar. Örneğin polemik metinlerinde belirli kavramların yoğunluğu ile kültür çözümlemelerine ayrılmış eserlerdeki kavramsal dağılım karşılaştırılabilir. Örneğin günlük türündeki metinlerle kuramsal metinler arasındaki dilsel yoğunluk farkları ölçülebilir. Bu tür bir karşılaştırma, yalnızca tematik farklılığı değil; kavramların bağlamsal konum değişimlerini de gösterecektir. Aynı kavram farklı eserlerde farklı eş-oluşum ağları içinde yer alıyorsa, bu durum düşünsel konumlanmadaki kaymayı da işaret edebilir.

Yine külliyat düzeyinde olmak kaydıyla, metinlerin kronolojik sıralaması dikkate alınarak kavramların zaman içindeki dağılımı incelenebilir. Bu tür bir inceleme, düşünsel süreklilik ve kırılma noktalarını sayısal düzlemde izleme imkânı sunar. Burada dikkat edilmesi gereken husus, nicel değişimin doğrudan ideolojik veya teorik dönüşüm anlamına gelmediğidir. Nicel veri yalnızca yoruma açılan bir göstergedir.

Külliyat analizi, metinlerin eşit hacimde olmaması, farklı baskıların bulunması ve türler arası dil farkları gibi metodolojik sorunlar içerebilmektedir. Bu nedenle karşılaştırmalar yapılırken metin uzunluğu dikkate alınmalı ve tür temelli ayırım gözetilmelidir. Ayrıca kavram ile kelime örtüşmesinin sınırlılıkları da dikkate alınmalıdır. Buraya kadar kabaca sunulan çerçeve, belirli sonuçlar üretmekten ziyade araştırma tasarımını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Külliyatın dijital olarak haritalandırılması yorum için ölçülebilir bir arka plan oluştururken tek bir eser düzeyinde yapılacak ayrıntılı çalışma ise bu arka planın somut bir uygulaması niteliğinde değerlendirilebilir.

VI. Metodolojik Sorunlar ve Eleştiriler

Dijital metin analizi, edebiyat araştırmalarına yeni araçlar kazandırmakla birlikte, çeşitli kuramsal ve teknik sorunları da beraberinde getirir. Bu sorunların açık biçimde tartışılması, yöntemin bilimsel niteliğinin bir gereğidir.

İlk olarak nicel analiz, karmaşık düşünsel yapıları ölçülebilir göstergelere dönüştürür. Bu dönüşüm kaçınılmaz olarak indirgeme içerir. Kavram ile kelime arasında bire bir örtüşme bulunmaz. Aynı kavram farklı sözcüklerle ifade edilebilir, aynı sözcük farklı bağlamlarda farklı anlamlar taşıyabilir. Frekans değeri, kavramsal yoğunluğun yalnızca bir göstergesidir; anlamın kendisi değildir. Bu nedenle sayısal veriler operasyonel göstergeler olarak değerlendirilmelidir.

İkinci olarak eş-oluşum analizinde pencere genişliği, ağ modellemesinde eşik değerleri, *topic* modellemede konu sayısı gibi tercihler sonuçları doğrudan etkilemektedir. Unutulmamalıdır ki bu tercihler nesnel zorunluluklar değil, araştırmacı kararlarıdır. Dolayısıyla dijital analiz bütünüyle otomatik ve tarafsız bir süreç değildir. Bilimsel şeffaflık burada belirleyici ölçüttür. Kullanılan parametrelerin açıkça belirtilmesi ve analiz sürecinin yeniden üretilebilir olması gerekir. Nicel yöntemlerin değeri, mutlak nesnellik iddiasından değil, denetlenebilirlik kapasitesinden kaynaklanır.

Dikkat edilmesi gereken üçüncü husus Türkçenin sondan eklemeli bir dil olmasıdır. Çekim ve yapım ekleri kelime biçimlerini çeşitlendirir. *Lemmatizasyon* yapılmadan gerçekleştirilen analizler yanıltıcı sonuçlar üretebilir. Ayrıca çok anlamlılık (*polisemi*) ve mecaz kullanımı otomatik ayrıştırmayı güçleştirir. Örneğin “irfan” kelimesinin her kullanımının aynı kavramsal yükü taşıdığı varsayılmaz. Bağlam analizi yapılmadan elde edilen frekans değerleri eksik kalır. Bu nedenle nicel analiz, bağlamsal kontrolle desteklenmelidir.

Son olarak, dijital yöntemlerin yaygınlaşması, yorumsal geleneğin geri plana itilmesi anlamına gelmemelidir. Gadamer'in vurguladığı gibi anlam, tarihsel ve yorumsal bir süreçtir. Dolayısıyla metnin anlamı, sayısal çıktılarla tamamlanmaz; yorumla inşa edilir. Bu nedenle dijital metin analizi, hermenötik okumayla birlikte düşünülmelidir. Nicel bulgular, nitel çözümlemeyle sınanmalı ve bağlamsal olarak değerlendirilmelidir.

VII. Dijital Edebiyat Çalışmalarında Yeni Ufuklar: Kavramsal Atlas İmkânı

Dijital metin analizi, edebiyat araştırmalarında yöntemsel bir genişleme önermektedir. Bu genişleme, geleneksel yorumu ikame etmeyi değil; onu veri temelli gözlemlerle desteklemeyi amaçlamaktadır. Metnin kavramsal yapısını görünür kıılma çabası, yorumun sınırlarını ve dayanaklarını belirginleştirir. Cemil Meriç'in eserlerindeki yoğun kavramsal ve edebî görüntü, onun eserlerinin kavram merkezli düşünce üretiminin dijital yöntemlerle incelenebilir olduğunu göstermektedir. Kavramların frekans dağılımı, eş-oluşum ağları ve merkezlik ölçütleri, düşünsel yoğunluk noktalarını nicel düzlemde temsil edebilir.

Bu yaklaşımın en önemli katkılarından biri de şüphesiz karşılaştırmalı analizdir. Aynı yöntem, farklı düşünürlere uygulandığında kavramsal süreklilik ve farklılıklar ölçülebilir. Böylece entelektüel tarih yazımı yalnızca biyografik veya ideolojik ekseninde değil, kavramsal dağılım ve ilişkisellik düzleminde de ele alınmış olacaktır. Bu durum, düşünce tarihinin yapısal boyutunu da görünür kılar.

Kavramsal harita üretimi, tek bir eserin iç yapısını ortaya koymanın ötesinde, bir "kavram atlası" oluşturma fikrine kapı aralar. Belirli bir dönem, ekol ya da düşünce çevresi içinde dolaşımda olan kavramların ağ yapıları karşılaştırılabilir. Bu tür bir atlas, kavramların tarihsel yoğunluklarını ve dönüşüm noktalarını izlemeye imkân verir.

Türk edebiyatı ve düşünce tarihi çalışmalarında dijital yöntemlerin sistematik kullanımını henüz başlangıç aşamasındadır. Bu durum, yöntemin sınırlılığından çok kurumsal ve teknik altyapının yeni oluşmakta olmasından kaynaklanmaktadır. Sayısallaştırılmış metin arşivlerinin genişlemesi ve doğal dil işleme araçlarının gelişmesiyle birlikte, metin temelli araştırmalarda veri odaklı yaklaşımların daha görünür hâle gelmesi beklenmektedir. Bununla birlikte, dijital yöntemlerin eleştirel denetim altında tutulması gerekmektedir. Parametre şeffaflığı, veri setinin açık biçimde tanımlanması ve analiz süreçlerinin yeniden üretilebilirliği temel ilkelerdir. Bu ilkeler sağlandığında dijital metin analizi, edebiyat araştırmalarında yöntemsel disiplinin güçlenmesine katkı sunacaktır.

Öte yandan Cemil Meriç'in eserleri üzerinde önerilen kavramsal yapı yaklaşımı, tek bir yazara özgü bir uygulama olarak düşünülmemelidir. Bu yaklaşım, kavram merkezli metin üretimi sergileyen tüm düşünürlere için uygulanabilir bir

model sunmaktadır. Metnin kavramsal yapısının haritalandırılması, düşünsel konumlanmanın daha sistematik biçimde incelenmesini mümkün kılar. Edebî sezgi, metinsel örüntüleri fark ederken dijital yöntemler bu örüntüleri ölçülebilir hâle getirir.

Bu çerçevede önerilen yöntem, sonuç üreten bir modelden ziyade araştırma tasarımı sunmaktadır. Kavramsal mimarinin dijital temsilinin geliştirilmesi, Türk düşünce tarihinin daha sistematik ve karşılaştırmalı biçimde incelenmesine katkı sağlayabilir. Metnin iç yapısının görünür kılınması yorumun keyfiliğini (aşırı yorumu) azaltır ama öte yandan analizin tartışılabilir olusunu sağlar. Böylece edebiyat araştırmaları hem hermenötik hem analitik boyutlarıyla daha bütüncül bir zemine taşınmış olacaktır.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

“Dijital Beşerî Bilimler ve Metin Madenciliği” konularında yapay zekânın araştırmacıyı destekleyeceği hususların belirlenmesi ve bunların doğrulanması konusunda *ChatGPT* programından faydalanılmıştır.

Kaynaklar

Blei, David M., Andrew Y. Ng, and Michael I. Jordan, “Latent Dirichlet Allocation”. *Journal of Machine Learning Research*, 2003(3), 993–1022.

Foucault, Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, çev.: V. Urhan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.

Gadamer, Hans-Georg, *Hakikat ve Yöntem*, çev.: H. Arslan, İ. Yavuzcan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2009.

Jockers, Matthew L., *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*, University of Illinois Press, 2013.

Koselleck, Reinhart, *Kavramlar Tarihi Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, çev.: A. Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

McGann, Jerome, *The Textual Condition*, Princeton University Press, 1991.

Moretti, Franco, *Edebî Teoriye Soyut Modeller Grafikler, Haritalar, Ağaçlar*, çev.: Ebru Kılıç vd., Agora Kitaplığı, İstanbul 2006.